

թիւներու կարգին փոքր մանուկի ակնարկող ոչ մի բան չենք գտներ:

Գեր. չոր՝ Յերոնիմայ յառաջ բերած ընթերցուածին մէջ «Առ ի խրատելոյ զտակաւին մատաղագոյն եւ զախմարսն» ի զախմարսնը Տիգ. կերտի բարբառին տուածովը սրբագրել — զտխմարսն՝ իմաստի տեսակետով ալ արդարեւ այնքան պատշաճ չափով ըլլար. մանաւանդ որ ախմարէն առաջ զմատաղագոյնսնը ալ որոշակի ցոյց կու տայ թէ խօսքը իրօք տոյսս հասակովներու, կաթնկերներու վրայ է, եւ հասակովներու, կաթնկերներու վրայ է, եւ ոչ թէ ախմարին տրուած նշանակութեամբ՝ (հասակաւոր) տգէտ, ուսմիկ, թանձրամիտ պարզամտներու վրայ:

Եւ ինչո՞ւ շատ հեռունները երթալ երբ Գեր. Հայրը նոյն այս ընթերցուածին ուրիշ մէկ հարազատագոյն ընթերցուածը կը դնէ. «առ ի խրատելոյ զտակաւին զմատաղագոյնսն եւ զկաթնակեր ըստս սոնն արդարոյ» յորում զկաթնակեր՝ կու գայ հաստատել Տիգ. կերտի Տխմարին հարազատութիւնը եւ Գեր. չոր սրբագրութեան աներկբայեղութիւնը. եւ որ անգամ մըն ալ ցոյց կու տայ թէ խօսքը կաթնկեր, ոչ հասակովներու վրայ է եւ ոչ թէ Տխմար — տգէտ, ուսմիկ եւններու վրայ: Բայց թէ ընտիր մատենագիրս, այլ ընթերցուածներու մէջ ախմար՝ տխմար սրբագրել որ աստիճան ճիշտ եւ հարազատ եղած կրնայ ըլլալ, մեզմէ վեր կը մնայ ըսել վճռել:

Ընթենաւոր:

Գերաշնորհ Բարկէն Եպիսկ. «Կոչնակ» ի մէջ Յովհան Օձնեցու մասին խօսելու ատեն, սխալաբանութիւնը կ'ընէ անոր Ուսուցչին-Թէոփորոս վոգ. Ընթենաւորի:

Ընթենաւոր՝ յն. թոխիսինստով ստուգարանուած ըլլալը կ'ըսէ: Երկից վարդապետացն ալ նոյն յն. է ըլլալը կը դնէ:

Սերաստիոյ բարբառին մէջ ունինք.

Ընթել. — Հին լաթեր կոչու կարկտանիներով գէշ կերպով, ու կարկտան-կարկտանի վրայ՝ կարել-կարկտել. օր. «անձին կապան ընթել-ընթել կը հագնի, անանկ որ մարը (մայր կերպասը) ինչ է, չես կրնար զտել»:

Ընթանաւորիլ. — Հին ու կարկտուն կոչու լաթեր հագնել, նորը ներքեւէն, հինու կարկտուն լաթը վրայէն հագնել. կամ, գործի, քեւէն, նորը վրայէն հագնել. կամ հագնել. լուացքի ատեն հին ու կարկտուն լաթ հագնել.

օր. «չուլը չուլին» (խորդ) հագեր. ընթանաւորեր է:

Ընթանաւոր. — Հին ու կարկտուն. կոչու լաթեր հագնող: Սերաստիա քառասնից-Մանկանց (Հայոց Գերեզմանատունը) պահնորդ մը կար — Մկրտիչ Մարգարեան. ձմեռները կը հագնէր հաստ ապակէ (տեղական ասուի) խոշոր ու տձեւ վերարկու մը, գլուխը կնգուղով, ինք ալ խիստ մաղեղնաւոր. հին անապատականները կը յիշեցնէր. ժողովուրդը Ընթանաւորը կ'անուանէր զանի:

Ընթուր. — Բնթելու գործողութիւնը, հին լաթեր կարկտելը. օր. «ասոր ընթուր կ'ընենք կոր»:

Թէոփորոս Բնթելու օրերէն եւ անչուշտ աւելի առաջներէն ժողովուրդի բարբառին մէջ գոյութիւն ունեցած սա բառերը տեղը կայ մինչեւ յունական աղբիւրները երթալ փնտռելու, յունացնելու: Որոշել լեզուաբաններու կը մնայ:

Երոտատեմ, ի վանս Ս. Յակոբեանց,
30 Մայիս 1922:

Կ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ

Հ Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ՇԻՐԻՄ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԶՈՒՂԱՅԵՆՆԻՈՅ Ի ՅԱԳԻՐ ՀՆԳԱՅՑ

(ՀԱՅԳՈՅՆ ՀԱՅԱԿԱՆ ԶԻՐԻՄ Ի ՀՆԳԱՅՑԱՆ)

Երեսուն ամօք յառաջ յամենան Մարտի դէպ եղեւ ինձ գնալ յԱգրա (Agra) հինաւուրց քաղաք վերին Հնդկաց՝ ուր ի միջի այլոց տեսի եւ զհրաշակերտն զայն Շիրիմ, զոր Մեծ Մուղալն Շահճահան կառոյց ի յաւերժական յիշատակ իւրոյ չքնաղ եւ սիրական թագուհոյն Մամ թագ Մահալայ որ լուսով գեղոյ ատեն յաղթէր արեւու:

Հիացայ, սքանչացայ ընդ տեսիլ հոյակապ, սքանչելարուեստ եւ յաւետ անդուգական Շիրիմն, որոյ աննման ճարտարա-

պետութիւն եւ նրբութիւն շինութեանն՝ համակ ի մարմարիոն սրբատաշ քարանց՝ զբաւեաց զիմ երիտասարդական զուշ եւ զուրուշ. ուստի յետ դարձին իմոյ այսր ի կալիւթա, գրեցի պատմական - հնախօսական գրութիւն մի բազմապատում ընդ վերնա-

գրաւս՝ «Հրնդ-կական Հրաշակերտ Շիրիմ», եւ առաքեցի զայն առ իմբագրութիւն «Արեւելք», օրաթերթին Կ. Պոլսոյ. որ հաճեցաւ հրատարակել ի Բանասիրական բաժնի իւրում՝ զնեղով եւ զպատկեր Շիրմին (1892, Թ. 2604, 2651, 2616 եւ 2615): Այլ սակայն չկարէի զմտաւածել յայնժամ թէ յանցանել ժամանակաց բողոք լինելու ինձ գտանել յայնժամ իսկ քաղաքի զայլ իմն Շիրիմ որ թէպէտ

եւ անշուք եւ անարուեստ այլ բազմաբ հնագոյն եւ ուշագրաւ քան զհրաշակերտս, Շահաճահանայ:

«Անցեալ ժամանակ, պարծ յիւր յիշատակ, յինքն զբաւէ զամենայն փափագ», ասէ անմահ քերթողն Թաղեաղեան:

Արդ յորժամ յամին 1895 զրէի զանգղիներէն «Պատմութիւն Հնդկահայոց», եւ ի խոյզ եւ ի խնդիր էի զհետ ազգային

հնութեանց ի սփիւռս Հնդկաց աշխարհին իմացայ դոհութեամբ յ«Ազգասէր», լրագրոյն Մեծ ովբայ Թաղեաղեանց թէ գտանի յԱզրա քաղաքի գերեզմանաւ. ուն մի ընդարձակ յորում կան բազում հայ ննջեցեալք նախնի յամանակաց: Ափսոսացի

յոյժ եւ վշտացայ իսկ զի չգիտէի զգոյն թենէ ազգային գերեզմանաւսն: յԱզրա յորժամ գտանէի անդ յամին 1892, ուստի շատացայ հրատարակելով ի Պատմութեան իմում զՀայոցն Հնդկաստանեայց զԹարգմանութիւնս սակաւաթիւ հայ արձանագրութեանցն յիշատակելոց ի Թաղեաղեանէ յէջաւորոյ «Ազգասիրի»:

Սկայն եւ այնպէս իղձ լինէր ինձ ի բազմաց հետէ գնալ վերստին յԱզրա

ի խնդիր նշխարացն ազգային հնութեանց. եւ այլ սակայն հազիւ անգամն ուրեմն այն յամսեանն Հոկտեմբերի 1915 ամին հնաքերէն ինձ գնալ անդր, ուր եւ որոնեալ գտի զգերեզմանատունն Հայոց արտաքոյ քաղաքին: Եղծ ընդարձակ է եւ գեղեցիկ իսկ գերեզմանատունս այս ազգային՝ ունեւով շքափակ եւ է ի բարեխնամ վիճակի զի գտանի այն ընդ հոգածութեամբ Հան-

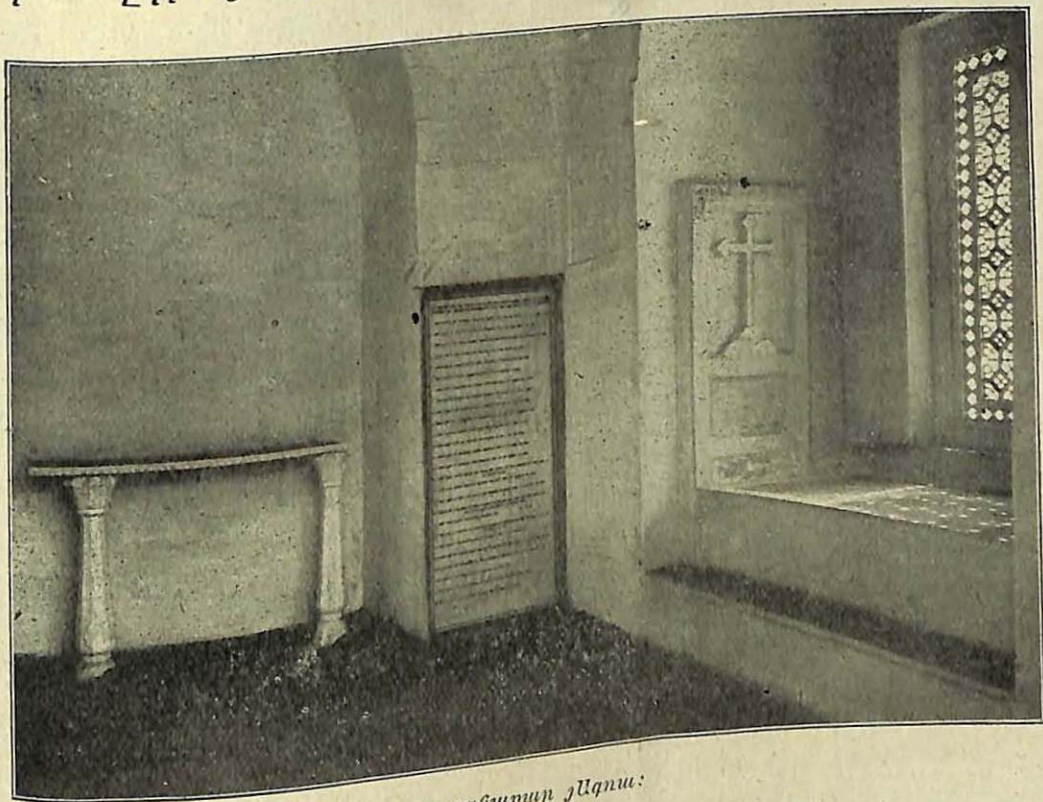

Շիրիմ յԱզրա:

ըստին Շինութեանց նախարարութեան, Կան
թաղում գերեզմանք հայ ննջեցելոց սկսեալ
ի 1611 ամէն յմէջ 19^{րդ} դարուն: Չեն
իմ կամք զրեւ աստէն զկենաց եւ զգոր-
ծոյ այնց ամենայն ականաւոր ազգայնոց
որք ննջեն զնինջ, յաւիտենից ի գերեզ-
մանատանն Ազրա քաղաքի, զի ունիմ
զրեւ զնոցանէ ի «Մահաւաճանս Հնդ-
կահայոց», այլ սակայն յայսմիկ գրու-
թեան իմում զարթուցանել կ'միմ միայն

մատրան դտանի ինկելի Շիրիմ Հայկազն
Մարտիրոսի ունեւոյ կրկնեզու տապանա-
դիրս ի Հայ եւ ի Պարսիկ, Հայ տապանա-
գիրն անարուեստ է օրինակ զայս:

ՀԱՆԿԱԻ Ի ԱՅՍ ՏԱՊԱՆՍ ՓԻՐԲԱ
ՇԻՆ ՈՐԴԻՆ ՄԱՏԵՍԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԶՈՒ
ՂԱՑԻ ՎԱՂԱՆԵՑԱԻ Ի ԱՅՈՒԱՅ
ՔԱՂԱՔԻ ԵՒ ԱՊՐԱՆՔՆ ԵՏ ԱՅ ՎՍ ԻՒՐ
ՀՈԳՈՆ ԹԻՎ ՀԱՅՈՑ ՌԿ:

Տապանարար յԱզրա:

Ղազար յիշատակ հնագոյն ննջեցելոյն որ
անդ եւ որ սլացաւ յերկինս ի հաւատով
եւ բարի յիշատակաւ՝ յամի Տեառն 1611:
Կայ ի գերեզմանատանս Մատուռ մի
հայկական ութանկիւնի եւ գեղակերտ,
կառուցեալ ի վերայ նշխարաց բարեպաշտ
եւ մեծ հարուստ Հայազգւոյ միոյ ջուղայե-
ցոյ, Մարտիրոս անուն, յոր «Մար-
տիրոսեան Մատուռ», Martyri Chapae
յոտարաց մինչեւ ցայսօր զի բառական նշա-
նակութեամբ «Մարտիրոս», Յայսմիկ
«Martyr», ի լեզու անգլիական: Յայսմիկ

իսկ Պարսկերէնն է ըստ հետազայ
օրինակի:

اینجا مدفونت جواحه مرتینس ارمنی مقدسی
که خود را غلام کریستی می گفت و چون
صاحب خیر بود برچر باخود داشت نبزر
انحضرت بفقرای اینارکرد
یک نزار و ششصد و یازده از تول حضرت عتی

Թարգմանութիւն Պարսից տապանա-
գիրն է հետազայդ:

«Ամիրոփեալ կայ աստ Խօջայ Մար-
տիրոս Հայազգին՝ Մահտեսի որ զինքն

ծառայ Զրիստոսի ասէր եւ որովհետեւ էր ողորմած զոր ինչ ունէր առ ինքն ի պատիւ Տեառն այնորիկ ետ աղքատաց: Մի հազար եւ վեց հարիւր մետասան ի ծննդենէ Տեառն Յիսուսի:»,

Որպէս ի յայտ գայ ի սոյն երկեզու արձանագրութեանց Հայազգին մեր Մահտեսի Մարտիրոս Չուղայեցի էր այր երկիւղած եւ բարեպաշտ յոյժ որ եկեալ ի Հնդկիս վաճառականութեամբ զիզեալ էր գանձս բազումս ըստ օրինակի նախնի Հայ վաճառականաց եկելոց յայս աշխարհ ի հնումն յառուրս Մուղալ մեծազօր իշխանաց: Այլ թէ ո՞վ էր Մահտեսին մեր այս Մարտիրոս եւ զե՞նչ էին մեծազօրութիւնք նորին՝ չկարացի գտանել ուրէ՛ ծանօթութիւնս յազգային աղբերաց զի նախնի Հնդկահայք չթողին բնաւ զրաւոր յիշատակարանս զկենաց իւրեանց եւ զգործոց ի տեղեկութիւն ապագայից, այլ սակայն բանն տէրունական ասէ թէ «չեք ինչ ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի», նոյնպէս եւ գործք առնս այ որիկ, զի ի շնորհս լաւ եւ հնասէր բարեկամի միոյ եւ մտերմի որ է վարդապետ մի ի կարգէ Յիսուսեանց աստ ի կալիթա՝ յաջողեցաւ ինձ գտանել կարեւոր եւ յոյժ շահեկան տեղեկութիւնս յազգոս Մահտեսոյն մերոյ Մարտիրոսի, որով ի խաւարէ ի լոյս եկն մեծազօրութիւն հոյակապ հայրենակցիս:

Ի 25 աւուր Դեկտեմբերի 1612 ամի Տեառն Յիսուսեան կրօնաւոր ոմն (João de Velasco) գրէ զիւր տարեկան Տեղեկագիր յԱզգաց քաղաքէն առ վեհապետն իւրեանց ի հռովմ, յորում ի միջն այլոց ասէ եւ զայս:

«Արքայն¹ շնորհեաց մեզ յարմար եւ

¹ Զայնու ժամանակաւ արքայն Մուղալաց (Մահտեսիան կայսերաց ի Հնդկիս) էր Զահանգէր՝ որդի Մեծին Աբբարայ եւ պաշտպան Հայոց եւ Յիսուսեան կարգաւորաց իսկ: Ի սպասու արքային այսորիկ գտանէր բարձրաստիճան Հայ մի՝ «Զուլ զընէյն» անուն՝ զորմէ ունիմ գրել ի շարս «Երեւելի Հայկազանցս ի Հնդկաստան»:

ընդարձակ գետին մի վասն թաղելոյ զքրիստոնեայս ուր փոխադրեցան մնացորդք քրիստոնէից: Միակ քրիստոնեայք յԱզգա քաղաքին զայնու ժամանակաւ էին Հայք եւ քանի մի Յիսուսեան վարդապետք զորոց ունիմ գրել այլ իմն առթիւ: Ի միջն ջերմեռանդ աղթից յերկրորդում Նոյեմբերին, տուրք նուիրեալք ի քրիստոնէից վասն մեռելոց բաժանեցան ի միջն աղքատաց թէ ի հաւատացելոց անտի եւ թէ ի հեթանոսաց. եւ որ ինչ մնաց, տարաւ ի բանդն վասն մսիթարելոյ զբանտարկեալսն: Այս Կործ ողորմութեան զարմացոյց զմահմետականսն եւ եղեւ պատճառ հիացման եւ խելամոռութեան նոցա ոչ սակաւ: Ի նորումս տեղիս այս զարդարեցաւ մատրամբ միով կառուցեալ նուիրօք երկիւղած Հայազգւոյ միոյ որ ազատ դուրով ի կապանաց անտի ամուսնութեան՝ յետ մահու կնոջն՝ զնաց յուխտ ի հռովմ եւ յերուսաղէմ, ի սրբավայրս մերոյ փրկութեան: Գնաց անտի ի հայրենիս իւր եթող երկուց որդւոց իւրոց մնացելոյ ինքեան յետ մահու կնոջն՝ զոր ինչ իրաւունք էին նոցա, այնուհետեւ նուիրեաց զինն Աստուծոյ այնպիսի իմն կատարելութեամբ մինչ կոչել զինքն միայն փոքրիկ ծառայ Տեառն Յիսուսի եւ թոյլ չտայլ այլոց կոչել զինքն այլ իմն անուամբ: Զիարդեւիցէ, շրջեցաւ ընդ բազում երկիրս որպէս վաճառական զնելով եւ վաճառելով զապրանս եւ ի ձեռս բերելով շահս բազմահազար ոսկւոց: Սակայն զամբողջ շահս իւր ետ աղքատաց կամ յայլ գործս ողորմածութեան ի կիր արկ եւ զայդ այնպիսի իմն հաւատարմութեամբ մինչ զժուլանայր հանել անտի մասն ինչ վասն իւրոյ ապրստի, զի ասէր նա յաճախ թէ այն ապրանք չէին այլ եւս իւր «Լ Տեառն Յիսուսի որում նուիրեալ էր զինքն:

Անգամ մի, յետ բազում ժամանակաց, ի դատավարութեան իրիք վճռեցան նմա ի վերջոյ հինգ հազար կտորք ոսկւոյ

Հ Ն Ա Գ Ի Ց Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՏԱՌԱԳԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՌԵՐԸ
ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Օտար ազգերը քիչ անգամ առիթ ունեցած են հայերէն բառեր տառադարձելու. ասոնց մէջ հնագոյններն են նախ՝ այն խումբ մը աշխարհագրական անունները՝ որ յոյն եւ հռոմէացի մատենագիրները կը յիշեն. երկրորդ՝ այն բառերը՝ որ վրացերէնը մեզմէ փոխ առած է հին ժամանակները. եւ երրորդ՝ այն բառերը՝ որ հայերէնէ օտար լեզուի մը թարգմանուած գործերու մէջ թարգմանիչները մացուցած են: Առաջինները կը գտնենք հաւաքուած Հիւպշմանի Die Altarmenischen Ortsnamen (Strassburg 1904) աշխատութեան մէջ եւ հետեւին Die Landschaften Gross-Armeniens bei griechischen und römischen Schriftstellern գործին մէջ (Wien 1906, որմէ թրգմ. «Հ. Ա.» 212. 1907, 9—14, 301—303, 1911, 31—37). Այս անունները գլխաւորապէս այն պակասութիւնն ունին որ նախ բերնէ բերան, յետոյ ալ ձեռագրէ ձեռագիր անցնելով՝ բաւական բան զոհած են գրիչներու անուշաբաւական բան զոհած են ասոր համար համեմատութեան պատճառով. ասոր համար համեմատութեան ժամանակ պէտք է առանձին ուշադրութիւն դարձնել եւ զանապաւն ընթերցուածներու մէջէն աշխատիլ ընտրել լաւագոյնը:

Վրացերէն փոխառութիւնները հաւաքած եմ իմ մէկ յօդուածիս մէջ՝ «Հայնաբանութիւն հայերէնից փոխառեալ վրացերէն բառերի» (Արարատ 1898, էջ 309—315, 365—371). Ասոնք ալ սակայն կրնան ըլլալ զանազան ժամանակներէ, սկսած Ե կամ աւելի հին դարերէն մինչեւ նոր ժամանակները: Վրացերէն պատմական բառարանի մը բացակայութեան պատճառաւ՝ շատ դժուար է այս բառերուն ժամանակը որոշել. ուստի ասոնք ալ պէտք է գործածել բաւական զգուշութեամբ եւ օրինակ առնուլ միայն այն բառերը՝ որոնք հին ըլլալու երեւոյթն ունին:

Հայերէնէ թարգմանուած գործեր շատ քիչ են հին մատենագրութեանց մէջ: Այս կողմէն ամենէն հարուստն ըլլալու է վրացերէնը. սակայն իմ միջոցներս չեն ներքէ քննել այս թարգմանութիւնները, որոնցմէ շատը դեռ կը մնայ ձեռագիրներու մէջ: Հայերէնէ յունարէնի թարգմանուած կարեւոր գործ մը կայ, որ է

յորժամ ի զարմանս դատաւորին անմիջապէս անդէն բաշխեաց ի միջի կարօտելոց զստացեալ զրամն զայն: Երբմէ քսակէն զբազում գերեալս ազատեաց, զբազումս ի կարօտութիւնս իւրեանց սփոփեաց, բարեհաճ աղքատ կանանց օժիտս ետ եւ ինչ: միաւ աղքատ կանանց օժիտս ետ եւ այսպէս իրրեւ Տեառն Երեսուի յոյժ հաւատարիմ ծառայ ծախեաց զիւր գոյս եւ զկեանս իւր իսկ: Անտարակոյս արժանի էր մտանել յուրախութիւն Տեառն իւրոյ: Թաղեցաւ ի Մատրանն զոր շինեալն էր եւ ինքրեաց ի Հայր Բապիւիէ (Father Xavier) գրիւ ի վերայ Շիրմին. «Աստ հանգչի Մարտինոս (Martinus) ծառայ Տեառն Երեսուի», կատարեցաւ այս եւ յետ մահու նորին որ ինչ մնաց յստացուածոց նորա եղին ըստ մասին ծախք վասն զարդարելոյ զՄատուռն որպէս պատուիրեալն էր՝ եւ մնացորդն տուաւ աղքատաց զորս ժառանգորդս կարգեալ էր իւրոց ստացուածոց:

Հայ տապանադիրն ասէ Զուղայեցի էր Մահտեսին մեր, այլ ինչ յոյժ հաւանական թուի թէ էր նա ի բնակչացն Հնոյն Զուղայի առ Երասխաւ, զի Նոր-Զուղա մեր հիմնարկեցաւ յամին 1605 եւ սահանգեաւ յԱգրա յամին 1611, այր մեծափարթամ արդէն, որով երեւի թէ լեալ էր նա ի Հնդկա զամն բազումս յառաջ քան զմահն: Երեսուսեան տեղեկատուն ասէ թէ գնաց նա յուխտ ի հռովմ եւ յԵրուսաղէմ եւ անտի ի հայրենիս իւր որ էր անշուշտ ի Հին Զուղայ՝ յԱրարատեան նահանգի:

Ի Կապիւթաւ Հնդկաց, 13/16 Մարտի 1922:

ՄԵՍՐՈՒՄ 4. ՄԵԹԵԱՆՑ

